

Caroline Vander Stichele

AUTHENTICITEIT EN INTEGRITEIT VAN 1 KOR. 11,2-16

In "Le deuxième sexe" (1949) merkt Simone de Beauvoir op dat "l'idéologie chrétienne n'a pas peu contribué à l'oppression de la femme".¹ Is in het evangelie nog een greintje naastenliefde te vinden, in Paulus leeft de vurig antifeministische joodse traditie verder. Hij predikt de onderworpenheid van de vrouw aan de man. Deze scherpe kritiek op Paulus zal in de daaropvolgende jaren steeds nieuwe vertolkers vinden. In haar boek "The Church and the Second Sex" (1968), waarvan de titel een bewuste allusie inhoudt op het werk van de Beauvoir, schrijft Mary Daly: "The most strikingly antifeminist passages are, of course, in the Pauline texts, which are all too familiar to Catholic women, who have heard them cited approvingly ad nauseam".² Dergelijke kritische uitlatingen over de visie van Paulus op de vrouw, konden in de daarop volgende jaren rekenen op even scherpe reacties. Door de enen verguisd, werd Paulus door anderen verheerlijkt.

1. De visie van Paulus

De hevige emoties die in de huidige discussie oplaaien, doen vermoeden dat méér dan alleen het standpunt van Paulus in het geding is. Niet toevallig spelen precies deze teksten in verschillende kerken een belangrijke rol bij het weren van vrouwen uit bepaalde functies. Op het spel staat dus niet alleen Paulus, maar het gezag van de bijbel zélf.

Bij de speurtocht naar de visie van Paulus moet dan ook de vraag worden gesteld welke teksten precies op zijn rekening kunnen worden geschreven. Men kan hierbij verwijzen naar het onderscheid dat wordt gemaakt tussen de paulinische en pseudo-paulinische brieven. Er bestaat evenwel ook discussie over bepaalde passages binnen de paulinische brieven. Zo is er twijfel over de authenticiteit van 1 Kor. 14,33b-36, een passage die door heel wat auteurs als een interpolatie wordt beschouwd. Een andere tekst uit dezelfde brief, namelijk 1 Kor. 11,2-16 blijft evenmin buiten schot. Nagenoeg gelijktijdig suggereerden William O.

1. S. de Beauvoir, *Le deuxième sexe. I. Les faits et les mythes*, Paris 1949, 153.

2. M. Daly, *The Church and the Second Sex. With a New Feminist Postchristian Introduction by the Author*, New York 1975, 80.

Walker en Winsome Munro dat deze tekst een interpolatie zou kunnen zijn.³ In verschillende publikaties werken beide auteurs hun hypothese verder uit. Volgens hen maakt 1 Kor. 11,2-16 geen deel uit van de oorspronkelijke brief en is deze passage ook niet van Paulus afkomstig. Walker is bovendien van oordeel dat deze perikoop ook een compilatie is. Wanneer 1 Kor. 11,2-16 niet-paulinisch is, dan is volgens Walker ook de laatste tekst verwijderd die als basis kan dienen "for regarding Paul as an anti-feminist or advocate of male supremacy and female subordination".⁴

Dat ik precies deze hypothese als uitgangspunt koos voor mijn onderzoek van 1 Kor. 11,2-16, heeft vooral te maken met het belang van deze tekst voor het bepalen van Paulus' visie op 'de vrouw'. Is het met name mogelijk deze tekst als niet-paulinisch van de hand te doen en zijn daarmee alle problemen opgelost? Maar vooraleer de concrete argumentatie te onderzoeken die wordt aangevoerd ter ondersteuning van dit voorstel, leek het belangrijk na te gaan in welke mate dit een 'nieuw' voorstel kan worden genoemd. Munro noch Walker beroepen zich op andere auteurs voor hun hypothese *terzake*. Deze vraag is evenwel van belang met het oog op de *Sitz-im-Leben* van deze hypothese. Voor welk probleem wordt hier namelijk een oplossing gezocht? Men kan vermoeden dat de levendige discussie over Paulus' visie mee aan de oorsprong ligt van zowel het probleem als de oplossing. Dat deze discussie nog niets aan actualiteit heeft ingeboet blijkt uit de talrijke recente publikaties over dit onderwerp.⁵

2. Opzet van het onderzoek

Mijn onderzoek bestaat uit twee delen.⁶ In het eerste deel onderzoek ik de voor geschiedenis van deze hypothese. 1 Kor. 11,2-16 wordt gesitueerd in het kader van de discussie over de authenticiteit en integriteit van de eerste brief aan de

3. W. Munro, "Patriarchy and Charismatic Community in 'Paul'", in: *Women and Religion: 1972 Proceedings* (Montana 1973), 141-159; W.O. Walker, "1 Corinthians 11:2-16 and Paul's Views Regarding Women", in: *Journal of Biblical Literature* 94 (1975) 94-110.

4. *Ibidem*, 96.

5. We vermelden er hier enkele:

A. Clark Wire, *The Corinthian Women Prophets: a Reconstruction through Paul's Rhetoric*, Minneapolis 1990.

L. Fatum, "Image of God and Glory of Man: Women in the Pauline Congregations", in: K.E. Børresen (ed.), *Image of God and Gender Models in Judaean-Christian Tradition* (Oslo 1991) 56-137.

N. Baumert, *Antifeminismus bei Paulus?* (Forchung zur Bibel, Bd. 68), Würzburg 1992.

V. Hasler, *Die befreite Frau bei Paulus* (Theologische Studien, 139), Zürich 1993.

6. C. Vander Stichele, *Authenticiteit en integriteit van 1 Kor. 11,2-16. Een bijdrage tot de discussie omtrent Paulus' visie op de vrouw* (proefschrift aangeboden tot het behalen van de graad van Doctor in de Godgeleerdheid), Leuven 1992. Deel I: 1 Kor. 11,2-16 in het kader van de discussie omtrent de authenticiteit en integriteit van de eerste brief aan de Korintiërs; Deel II: Onderzoek naar de authenticiteit en integriteit van 1 Kor. 11,2-16.

Korintiërs. Ik heb het materiaal chronologisch en thematisch geordend. In het eerste hoofdstuk staat de discussie over de authenticiteit van de hoofdbrieven centraal, die voornamelijk in de tweede helft van de negentiende eeuw kan worden gesitueerd. In het tweede hoofdstuk bestudeer ik de diverse compilatiehypothesen die vanaf het einde van de vorige eeuw met betrekking tot 1 Kor. werden voorgesteld. Het derde hoofdstuk is gewijd aan de interpolatiehypothesen in verband met 1 Kor. 11,2-16. Centraal staan in dit hoofdstuk de voorstellen van Walker en Munro.

Uit ons onderzoek blijkt dat zowel de authenticiteit als de integriteit van deze passage in het verleden werd betwist. Wanneer we de hypothese van Walker en Munro tegen deze achtergrond situeren, wordt ook de eigenheid van hun voorstellen duidelijk. Beide auteurs gaan er immers van uit dat 1 Kor. 11,2-16 om ideologische redenen aan de brief werd toegevoegd. Op die manier wilde de redactor de brieven van Paulus in overeenstemming brengen met de latere brieven voor wat betreft zijn visie op de plaats van vrouwen in de christelijke gemeenschap.

In het tweede deel van mijn proefschrift worden de voorstellen van Walker en Munro uitvoerig besproken. In aansluiting bij Walker maak ik een onderscheid tussen drie vragen. De vraag of 1 Kor. 11,2-16 als een interpolatie kan worden beschouwd, komt aan bod in het vierde hoofdstuk. Daartoe wordt de relatie van de tekst met de context onderzocht. In het vijfde hoofdstuk bestudeer ik de vraag of 1 Kor. 11,2-16 een compilatie is. Hierbij stel ik mijn eigen detail-analyse voor van deze passage. In mijn exegese besteed ik, met het oog op onze vraagstelling, in het bijzonder aandacht aan coherentie- en incoherentiefactoren in de tekst. Het zesde en laatste hoofdstuk is gewijd aan de relatie tussen 1 Kor. 11,2-16 en andere teksten over hetzelfde thema uit het *Corpus Paulinum* en 1 Pe. Naar deze teksten wordt immers verwezen om het niet-paulinisch karakter van 1 Kor. 11,2-16 te staven.

Het antwoord op de drie vragen die in het tweede deel werden besproken, is volgens mij negatief. 1 Kor. 11,2-16 maakt integraal deel uit van de brief. De passage vormt ook een coherent geheel. De overeenkomsten met thematisch verwante teksten uit de pseudo-paulinische literatuur zijn reëel maar beperkt. Ze laten niet toe te besluiten dat 1 Kor. 11,2-16 literair afhankelijk is van deze teksten. Evenmin kan op basis van deze gelijkenissen worden besloten dat 1 Kor. 11,2-16 niet paulinisch is.

Het toeschrijven van deze tekst aan Paulus zegt evenwel nog niets over de betekenis van deze tekst en de relatie tot andere, soortgelijke teksten in het *Corpus Paulinum*. Vooraleer ik mijn eigen standpunt weergeef wil ik de verschillende 'mogelijkheden' die ik in de loop van mijn onderzoek ben tegengekomen, presenteren.

Het meest radicale voorstel is om deze tekst als een onpaulinische toevoeging te beschouwen. In dit voorstel wordt ervan uitgegaan dat 1 Kor. 11,2-16 een 'negatieve' tekst is wat de visie op de vrouw betreft. Deze tekst wordt in dat

geval op één lijn geplaatst met soortgelijke 'negatieve' teksten in het Corpus Paulinum en daarbuiten. Andere auteurs zijn eveneens van oordeel dat het om een 'negatieve' tekst gaat, maar menen dat 1 Kor. 11,2-16 door Paulus zelf werd geschreven.

Een andere aanpak bestaat erin 1 Kor. 11,2-16 te 'recupereren'. Dit kan op verschillende manieren gebeuren. Zo gaat Padgett ervan uit dat Paulus eerst het standpunt van zijn tegenstanders citeert om dit vervolgens te weerleggen.⁷ Paulus verschijnt dan als de verdediger van de vrijheid van vrouwen. Andere auteurs proberen de 'positieve' elementen in deze passage naar voren te halen. Daarbij wordt vooral de nadruk gelegd op vv. 11-12 waarin men een meer 'egalitair' principe herkent, dat men in overeenstemming acht met Gal. 3,28.

Zelf pleit ik voor het 'contextualiseren' van 1 Kor. 11,2-16. Een dergelijke 'contextualisering' moet op verschillende niveaus gebeuren. Het eerste niveau betreft de context van de brief waarin deze tekst thuishoort. In 1 Kor. geeft Paulus zijn visie op een aantal problemen in de Korintische gemeente. Dit is volgens mij ook in 11,2-16 het geval. De draagwijdte van de tekst wordt mede door de ruimere context gedetermineerd. Het tweede niveau is dat van de *Wirkungsgeschichte*. Het betreft de manier waarop deze tekst in de loop van de geschiedenis werd geïnterpreteerd en gebruikt. Op het derde niveau bevindt zich de hedendaagse lezer. Binnen deze actuele context interpreteert zij of hij de tekst.

Het contextualiseren van de tekst bestaat er in dat men deze verschillende niveaus onderscheidt en onderkent. Ze mogen evenwel niet worden gescheiden of ontkend.

3. Een interpretatie van 1 Kor. 11,2-16

Situeren we 1 Kor. 11,2-16 op deze verschillende niveaus dan kunnen we het volgende besluiten.

In 1 Kor. 11,2-16 verdedigt Paulus zijn visie met betrekking tot het dragen van een hoofdbedekking. Eerst prijst hij zijn lezers voor hun trouw aan wat hij hen heeft overgeleverd (v. 2). Met een abstracte stelling leidt hij daarna zijn onderwerp in: Christus is het hoofd van iedere man, de man het hoofd van de vrouw en God het hoofd van Christus (v. 3). Paulus gebruikt doelbewust de term 'hoofd' omdat hij in wat volgt een probleem wil aankaarten dat met het hoofd - in letterlijke zin - te maken heeft. Hij spreekt zich in de volgende verzen negatief uit over bepaalde situaties. Iedere man die bij het bidden of profeteren zijn hoofd bedekt, doet daarmee zijn hoofd schande aan (v. 4). Het tegendeel geldt voor de vrouw. Als zij bidt of profeteert met onbedekt hoofd, doet zij haar hoofd schande aan (v. 5a). Paulus maakt een vergelijking om dit duidelijk te maken. Een vrouw

7. A. Padgett, "Paul on Women in the Church. The Contradictions of Coiffure in 1 Corinthians 11.2-16", in: *Journal for the study of the New Testament* 20 (1983) 69-86, p.83.

die haar hoofd niet bedekt is als een vrouw met afgeknipt of afgeschoren haar. Is dat laatste een schande, zo ook het eerste. Dus moet ze haar hoofd bedekken (vv. 5b-6). Man en vrouw moeten zich verschillend gedragen, omdat zij ook verschillend zijn. Hiervoor verwijst Paulus naar het scheppingsverhaal. Voor Paulus is Adam als eerste mens naar Gods beeld geschapen. Daarom kan de man Gods beeld en glorie worden genoemd. De vrouw is op haar beurt de glorie van de man (v. 7). Paulus motiveert dit in de volgende verzen met een verwijzing naar het tweede scheppingsverhaal (vv. 8-9). De vrouw is uit de man en omwille van hem geschapen. Daaruit besluit Paulus in v. 10 dat de vrouw in tegenstelling tot de man het hoofd moet bedekken. Op die manier heeft ze gezag om op te treden in de bijeenkomst. Zij moet ook uit eerbied en ontzag haar hoofd bedekken omwille van de engelen met wie zij in contact treedt als zij bidt en profeteert. In vv. 11-12 onderstreept Paulus de complementariteit van man en vrouw in de context van de christelijke gemeenschap. Zij zijn van elkaar afhankelijk. De vrouw is weliswaar uit de man geschapen, maar in de voortplanting krijgt de man door de vrouw het leven. De uiteindelijke oorsprong van alles is echter God. Met vers 14 verandert Paulus het geweer van schouder. Hij doet beroep op het beoordelingsvermogen van zijn publiek en vraagt of het gepast is dat een vrouw met onbedekt hoofd tot God bidt. Paulus stuurt duidelijk aan op een negatief antwoord. Hij verwijst naar de natuur. Uit de gebruikelijke haarlengte van man en vrouw blijkt volgens hem wat passend is voor beide. Lang haar is voor de man een oneer maar voor de vrouw een eer (v. 15). Met v. 16 beëindigt Paulus zijn argumentatie. Protest bestempelt hij als twistzucht. Tot slot verwijst hij naar de gewoonte in de andere kerken. Hij wil dat de Korintiërs zich aan de heersende gewoonte houden.

Paulus onderstreept in deze tekst het onderscheid tussen man en vrouw. Ze moeten zich verschillend gedragen omdat ze ook verschillend zijn. Dit verduidelijkt hij aan de hand van het scheppingsverhaal. Het verschil wordt hier echter geduid als prioriteit van de man. De identiteit van de vrouw wordt bepaald in relatie tot de man. Hij is haar hoofd, zij is zijn glorie. Haar situatie is er één van tekort. Zij heeft een hoofdbedekking en macht nodig om op te treden. Dat zij bidt en profeteert, staat in deze tekst niet ter discussie, de manier waarop wél.

Mannen en vrouwen moeten zich volgens Paulus verschillend gedragen omdat ze ook verschillend zijn. Paulus' standpunt zou traditioneel of behoudsgezind kunnen worden genoemd, voor zover hij wenst vast te houden aan wat gebruikelijk is. Waarom vrouwen in Korinte zich anders gedroegen is moeilijk te achterhalen. Het is echter goed mogelijk dat zij precies dit 'verschil' wensten op te heffen door hun hoofdbedekking af te leggen bij het bidden of profeteren. Aan dit meningsverschil tussen Paulus en de Korintische vrouwen kan een verschillende opvatting over het karakter van de christelijke bijeenkomst en de implicaties van het christelijk geloof ten grondslag liggen.

Wat de tweede context, met name de *Wirkungsgeschichte*, betreft kan worden opgemerkt dat 1 Kor. 11,2-16 en in het bijzonder v. 3 in de loop van de geschie-

denis herhaaldelijk werden gebruikt om het 'verschil' tussen man en vrouw te legitimeren. Het gezag van Paulus en de Bijbel gaven aan deze bepalingen een absoluut karakter. Maar al te vaak wordt de manier waarop 1 Kor. 11,2-16 werd en wordt misbruikt op de tekst zelf verhaald.

De hedendaagse context is volgens mij in het bijzonder van belang met betrekking tot de vraag naar de integriteit en authenticiteit van 1 Kor. 11,2-16. Deze context wordt in de literatuur vaak 'ontkend'. Nochtans bepaalt de moderne discussie over Paulus' visie op de vrouw en de tegenstrijdige standpunten die daarin worden ingenomen mede de manier waarop men de tekst leest.

4. Besluit

In de inleiding vroeg ik me reeds af voor welk probleem de interpolatiehypothese een oplossing wil bieden. Een vingerwijzing treffen we aan bij Walker zelf die opmerkt dat wanneer 1 Kor. 11,2-16 onpaulinisch is daarmee ook de laatste tekst verwijderd wordt die Paulus nog in een ongunstig daglicht plaatst. Men kan zich echter afvragen of Paulus met deze amputatie wel wordt gediend en of niet veel-er een actuele bekommernis en gevoeligheid aan de oorsprong liggen van deze ingreep. Een dergelijke interesse bestaat erin het gezag van de bijbel te verzoenen met moderne opvattingen, zoals de gelijkwaardigheid van man en vrouw.

Maar door Paulus vrij te pleiten van deze tekst zijn alle problemen nog niet uit de weg geruimd. Ook al is 1 Kor. 11,2-16 in dat geval niet van Paulus, deze tekst maakt nog steeds deel uit van de bijbel. Het probleem met betrekking tot het gezag van bijbelteksten blijft dus bestaan. Bovendien schept deze hypothese nieuwe problemen. Het poneren van een redactie is immers niet voldoende. Vraag is immers in welke mate een dergelijke ingreep waarschijnlijk kan worden geacht. Hier raken we de meer fundamentele discussie naar de waarschijnlijkheid van interpolaties als zodanig. Met betrekking tot 1 Kor. 11,2-16 heb ik vastgesteld dat er geen overtuigende redenen zijn om aan te nemen dat deze tekst een interpolatie is. Ik heb ook gewezen op de moeilijkheden die er opduiken bij het veronderstellen van interpolaties in het algemeen. Een tweede vraag betreft het motief voor deze ingreep. Kan men aannemen dat de brieven van Paulus om ideologische redenen werden bewerkt zoals door Walker en Munro wordt aangenomen? Problematisch aan deze hypothese is in elk geval dat zij hypothetisch is in het kwadraat. Zowel wat de ingreep zélf als het motief betreft, bevinden we ons in ijle lucht van de speculatie.

Maar is deze dubbele veronderstelling wel noodzakelijk? Mijns inziens ligt een eenvoudiger verklaring voor de hand. 1 Kor. 11,2-16 hoort thuis in een evolutie die kan omschreven worden als een consolidatieproces. De vroegchristelijke beweging vestigt zich en institutionaliseert. De verhoudingen binnen de christelijke gemeenschap worden geregeld, aan regels onderworpen. 1 Kor. 11,2-16 en latere teksten doen vermoeden dat het vroege christendom, wat de man-vrouw relatie

betreft, de gangbare normen en regels gaat volgen. Daarmee is niet gezegd dat dit de enige mogelijkheid was. Maar wellicht was het de meest voor de hand liggende.

De herhaalde oproep tot onderdanigheid doet vermoeden dat er tegenkrachten aan het werk waren. De argumentatie van Paulus in 1 Kor. 11,2-16 doet vermoeden dat hij zijn lezers moet overtuigen. Hun wederwoord is niet bewaard gebleven. Het heeft geen geschiedenis gemaakt. Met Paulus is echter het laatste woord nog niet gevallen. De discussie blijft open.